

DİVĀNU LUĠĀTİ'T-TÜRK'TEKİ OĞUZCA EŞYA ADLARINA BİR BAKIŐ

M. Selda KARAŐLAR*

ÖZET

XI. yüzyıl Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili zengin ve özgün ilk bilgileri veren *Dīvānu Luġāti't-Türk*, Türkoloji araŐtırmalarında her zaman temel kaynak olmuŐ ve araŐtırmacılar tarafından çok yönlü olarak ele alınmıŐtır. XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin dil durumuyla ilgili zengin bilgiler içeren eser, OĞuzca baŐta olmak üzere birçok Türk diyalekt alanı ile ilgili dil, kültür, tarih malzemesi de içermektedir.

Bu çalışmada Kâşgarlı Mahmud'un *Dīvān*ındaki OĞuzca eşya adları ele alınacak, bu noktadan OĞuz söz varlığının geliŐimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: OĞuz Türkçesi, *Dīvānu Luġāti't-Türk*, OĞuzca eşya isimleri.

AN INVESTIGATION ON OĖHUZ OBJECTS' NAMES IN DİVĀNU LUĠĀTİ'T-TURK

ABSTRACT

The *Dīvānu Luġāti't-Türk* which is the first source about the Turkish world's literature, language, cultural, social situation in the eleventh century gives us very important and original knowledges for Turcology researching. It is always main source for the researchers. Besides rich information about the language of Karahanid Turkish in the eleventh century, the book also includes information the language, culture and history of numerous Turkish dialects especially OĖhuz language.

---

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı
Doktora Programı Öğrencisi, cobanselda@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 5/1 Winter 2010

In this study, the Oġhuz objects' names in Kâşgarlı Mahmud's Dīvān and from this viewpoint the improving of Oġhuz rhetoric will be examined.

Key Words: Oġhuz, *Dīvānu Luġāti't-Türk*, Oġhuz objects' names.

Giriş:

Bir dilin söz varlığı o dili konuşan toplumun, maddî ve maneî kültürünü yansıtan kavramlar dünyasıdır. Özellikle isim söz varlığı, bir toplumun yeme-içme kültürü, ekonomisi, kısacası yaşayış biçimi hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Tarihi süreç içerisinde, sosyal yapıdaki değişimler, kültür öğelerindeki gelişmeler, gelenek-görenekler o toplumun kullandığı araç-gereçlerle yakından ilgilidir. Örneğin; tarım ve hayvancılığın gelir kaynağı olduğu bir toplumda tarım ve hayvancılık terminolojisine; okur-yazar, medenî bir toplumda ise kağıt, kalem ve baskı gereçlerine ait terminolojiye sıkça rastlamak mümkündür. Bu bakımdan, toplumun kültürünü, yaşam biçimini yansıtan eşya adları, tarihî söz varlığı araştırmalarının yanı sıra, tarihî toplumbilim araştırmaları için de önemlidir.

Dīvānu Luġāti't-Türk'te (DLT) diğer lehçelerle kıyaslandığında 'Oġuzca' eşya adları daha çok yer almaktadır. Oġuz toplumunu iyi tanıyan ve Oġuzcayı iyi bilen Kâşgarlı'nın 'Oġuzca' kaydıyla verdiği eşya adları XI. yüzyıl Oġuz toplumunun gündelik yaşamını, geçim kaynaklarını vermesi bakımından önemlidir. Günlük hayatın tarihî kaynaklarda ihmal edildiği, siyasî olaylar kadar yer almadığı düşünüldüğünde, bu görev söz varlığı araştırmacılarına düşmektedir.

Bu çalışmada, Kâşgarlı'nın Oġuzca olarak kaydettiği eşya adları belirlenmiş; bu adlardan yola çıkılarak XI. yüzyıl Oġuz sosyal yaşantısı ve Karahanlı yazı dilinden ayrı olarak bir gelişme gösteren Oġuzca isim söz varlığındaki ekler ve eşya adları incelenmiştir.

1. Eşya Adı Yapan Ekler

Oġuzca kayıtlı eşya yapan ($-mXk$, $-(X)m$, $-(X)k$, $-çAk$, $-çA$, $-Agü$, $-gAn$, $+Ak$, $+gAn$, $+rAk$, $+k$, $-mAn$) eklerine bakıldığı zaman bu eklerin büyük bir kısmının Eski Türkçede de yer aldığı görülmektedir. Lehçe ayrımlarında seslik değişimler ve söz varlığı farklılıklarının daha çok yaşandığı düşünüldüğünde, Oġuzcadaki

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

eklerin Eski Türkçeye benzer yapıda ve işlevde olması olağan bir durumdur.

1.1. –mXk eki: M. Erdal –mXk ekini eylemden türeyen biçim olarak ele alır ve sözcüğün ekinin başlangıçta -mük ile yani *ügrümük* ile olduğunu ifade eder. *EDPT, Kitābu’I Idrāk*’te sözcüğün *ügrümük* biçiminde olduğunu ifade eder ve *DLT*’de de *ügrü’nin* açık bir şekilde isimlendirilişi olduğunu söyler. *DLT*’de Oğuzlar *ügürmək* sözcüğünü ‘deve yavrusu’ anlamında kullanırlar (OTWF: 101); Räsänen’de sözcük *ükürmək* (VEWT: 520a) şeklindedir. Bu ekin Eski Türkçeden beri işlevi, isim fiil ve kılış adı yapmaktır; ancak Eski Türkçede az sayıda da olsa yemek, organ, aygıt vb. isimlerde de kullanılmaktadır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde görülmektedir: *DLT*’de *ügürmək, ügrümük* < *ügrü-mük* ‘deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne’ anlamında verilmiştir. (Atalay I, 507).

1.2 –(X)m: M. Erdal bu ekin basit ve bazen de türemiş sözcüklere getirildiğini ve genel olarak çift hecelilere gelme eğiliminde olduğunu belirtir (OTWF: 290); Eserinde *bük-üm (büküm etük)*, *sıdır-ım* sözcüklerine yer vermemiştir. Räsänen’de sözcükler *bük* (VEWT: 91b) ve *sıdırım* < *sıdır* (VEWT: 414b) şeklinde yer almaktadır. Bu ek fiilden isim ve nesne isimleri yapan eklerden biridir. Başlıca işlevi fiille ilgili alet, eşya vs. isimleri yapmaktır. Oğuz söz varlığında bu ek *büküm (büküm etük)* ‘kadın pabucu’ (Atalay I, 395), *sıdırım* ‘sırım, kayış’ sözcüklerinde karşımıza çıkmaktadır. (Atalay I, 485).

1.3 –(X)k eki: Eylemden isim yapan çok işlek olan eklerden biridir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Eylemin gösterdiği hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılaman isimler üretir. Doerfer *bitig* sözcüğünün *biti-* ‘yazmak’ kökünden geldiğini açıklamaktadır. *biti-* > *bitig* (TMEN: 717); Räsänen’de sözcük *biti-g* (VEWT: 77a) şeklinde yer almaktadır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde karşımıza çıkmaktadır: *DLT biti-g* ‘muska’ (Atalay I, 384).

1.4. –gAn eki: M. Erdal bu eki fiilden isim türeten ek olarak gösterir. *DLT*’de bu ekin alışılmış şekilde kullanıldığını belirtir (OTWF: 382); ancak *DLT*’de yer alan *ör-gen* sözcüğüne eserinde yer vermemiştir. Bu ek Eski Türkçeden beri çok işlek olarak kullanılır ve daha çok gövdelere eklenir. Tek heceli sözcüklerde nadir olarak görülmektedir. Oğuzcada bu ek bir alet isminde karşımıza çıkmaktadır: *DLT ör-gän* ‘organ’ (Atalay I, 108).

1.5. –çAk eki: Clauson *tärin-* sözcüğünü kendi etrafında toplanmak anlamında vermektedir, *tärin-* > *tärinçäk* (EDPT: 552b),

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Räsänen'de bu sözcük *täriñčäk* şeklinde yer almaktadır (VEWT: 475b). Genel olarak işlek olmayan bir ektir. Oġuz söz varlığında bir kadın elbisesinde karşımıza çıkmaktadır: *DLT täriñ-čäk* 'iki parçadan yapılan kadın elbisesi' (Atalay I, 510).

1.6. *-çA eki:* M. Erdal *çom-/çöm-* eylemi için 'dalmak, suyun içine batırmak, derince batırmak' anlamlarını vermiştir (Erdal: 2004, 714). Bu ek işlek olmayan eklerden biridir. Oġuz söz varlığında bu ek bir mutfak eşyasında karşımıza çıkmaktadır: *DLT çöm-čä* 'çömçe, kepçe' (Atalay I, 417).

1.7. *-Agü eki:* Bu ek, Räsänen'in etimolojik sözlüğünde *kärägü* < *kär* 'germek, genişletmek' sözcüğünde görülmektedir (VEWT: 255a). Ek, eylemden isim yapan işlek olmayan eklerden biridir. Oġuz söz varlığında bir nesne isminde karşımıza çıkmaktadır: *DLT kär-ägü* 'Türkmenlerde 'çadır' demektir' (Atalay I, 447).

1.8. *-mAn eki:* Fiilden isim yapma ekidir, çok işlek olmayan eklerden biridir. Doerfer buradaki sözcüğü *qurbän* (Pe.)← tü. *kurman* 'gedeleç, yaylık, yay kabı' *qur+ban*, *qur+man* şeklinde ifade etmiştir (TMEN: 1451). Oġuz söz varlığında bu ek savaş aletinde karşımıza çıkmaktadır: *DLT kur-man* 'gedeleç, yay konan kap, yaylık' (Atalay I, 444).

1.9. *+k eki:* Bu ek çok işlek olmayıp benzerlik ifade eder. Räsänen'de bu ek Oġuz *tümrück*, Hts. IM. *tümrü* şeklinde verilmiştir (VEWT: 505a). Oġuz söz varlığında bu ek müzikle ilgili bir alette karşımıza çıkmaktadır: *DLT tümrü+k* 'davul, def' (Atalay I, 478).

1.10. *+gAn eki:* M. Erdal isim yapan *+gAn* ekine genel olarak bitki ve hayvan isimleri yapan ek olarak değinmiş; ancak eşya ismi olarak ele almamıştır (OTWF: 85); Räsänen'de *tämür*, mtü. *tämürgän* (VEWT: 473a) şeklinde yer almaktadır. Oġuz söz varlığında bu ek savaşla ilgili bir alette karşımıza çıkmaktadır: *DLT temür+ge:n* 'ok temreni' olarak kullanılmıştır (Atalay I, 522).

1.11. *+Ak eki:* M. Erdal bu ekin kullanıldığı çok sayıda metaforik (mecazi) anlamlı sözcük olduğunu belirtir. Nesne isimlerinde sık sık kullanıldığını ifade eder (OTWF: 40); Räsänen'de sözcük *čanak* 'küçük kâse' Çince'den gelir, *čan* < *chin*. *chan* (VEWT: 98b) şeklinde ifade edilmiştir. Oġuz söz varlığında bu ek bir mutfak eşyasında karşımıza çıkmaktadır: *DLT çan+aķ* 'čanak' (Atalay I, 381).

1.12. *+rAk eki:* M. Erdal bu ekin genel olarak çıkma durumu ve karşılaştırma görevinde kullanıldığını, işlek bir ek gibi görülmesine rağmen çok yaygın olmadığını ve en çok Uygurcada var olduğunu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

söyler (OTWF: 62). *DLT*'de yer alan *tugrag* sözcüğüne yer vermemiştir. Räsänen'de sözcük *tugrag* IM Osm. *tugra*, Osm. *tūra* < *pers* (VEWT: 496b) şeklinde yer almaktadır. Doerfer *tuğrā* ~ *tuğrā* ~ ← tü. (TMEN: 1344) şeklinde göstermiştir. Bu ek Eski Türkçeden beri genelde karşılaştırma eki olarak karşımıza çıkmaktadır; ancak kullanılışı gittikçe azalmıştır. Oğuz söz varlığında bu ek bir nesne isminde görülmektedir: *DLT tuğ+rağ* 'tuğra, hakanın mührü, buyrultusu' (Atalay I, 462).

Eşya adı yapan yukarıdaki eklerin dışında bir yapıda kurulmuş, tartışmalı ya da yabancı kökenli adlar da Oğuz Türkçesinde bulunmaktadır. *DLT*'deki kökenleri tam olarak açıklık kazanmamış Oğuzca eşya adları:

bart 'su içilen bardak' (EDPT: 358a); *başmak* 'pabuç' (TMEN: 841); **baş-* (EDPT: 382b); *idiş* 'tas, bardak, kap, tencere gibi her şey' (EDPT: 72a); *kalқан* 'kalkan' (EDPT: 621a); *köpçük* 'eğerin ön ve arka yastıkları' (EDPT: 688a); *köpän* 'deve hamudunun altına konulan çul ve çula benzer şeyler' (EDPT: 689b); *käçä* 'keçe' (EDPT: 694b); *kova* 'kova' (EDPT: 583b); *sähäk* 'su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı' (EDPT: 838a); *bärçäm* 'alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu' (EDPT: 295a); *kuşun* 'kurşun' (EDPT: 656b); *çömçä* 'çömçe, kepçe' (EDPT: 422a); *çäkük* 'çekici'. (EDPT: 415a); *cincü* 'inci' (EDPT: 944b); *saht* 'eğrelere, kemerin başına, tokalara işlenen altın, gümüş' (EDPT: 806a); *sındu* 'sındı, makas' (EDPT: 836b); *çaşır* 'çadır' (EDPT: 403b); *kerey* 'saç tıraş eden ustura' (EDPT: 748a).

2. İşlevlerine Göre Eşya Adları:

DLT'deki Oğuzca eşya adları, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi (OT) metinlerinde çoğunlukla aynısı gibi ya da türevleriyle görülür. Yine günümüz Oğuz lehçelerinden, özellikle Türkiye Türkçesi, Anadolu ağızları ve Azerbaycan Türkçesinde bu sözcük ve türevlerinin çoğunlukla yaşadığı görülür. Buna karşın Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesinde daha az sözcük ve türevleri yaşamaktadır. Oğuzca sözcük varlığında Farsça alıntılar da bulunmaktadır. Kâşgarlı eserinde bu konuya dikkat çekmiştir. Farslarla Oğuzların yakın ilişkilerinden dolayı dillerinde bozulma olduğunu söylemiştir. Oğuzlar göçebe bir topluluk oldukları için gittikleri yerlerden etkilenmiş ya da gittikleri yerleri etkilemişlerdir.

DLT'deki eşya adları işlevlerine göre şu şekilde tasnif edilebilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.1. Hayvancılıkla ilgili Eşya Adları:

köpçük; 'eğerin ön ve arka yastıkları' anlamına gelmektedir (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240) <* köpçuk 'atın arka yastıkları' Bkz. EDPT: 688a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *köpçük* 'eyer yastığı' (TS IV, 2693) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. **TTü (TTü. aġ.) köpçek (III)** 'eğerin içi yün dolu yumuşak yeri' (DS VIII-2960).

örgün; 'organ' anlamına gelmektedir (Atalay I, 108; Dankoff-Kelly 66) <*ör-gen 'örgülü ip, sicim ve benzeri' Bkz. EDPT: 225b; hö:r- 'örmek' Tekin: 1995, 184. Sözcük, tarihî ve modern alanda geçen *organ* sözcüğüyle de ilişkilidir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *örken* (*örge*, *örgün*, *örkün*) 'organ, ip, yular' (TS V, 3117) biçiminde görülmektedir. Günümüz Oġuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *örken* ve türevleri şeklinde yer almaktadır. **TTü (TTü. aġ.) örken (I)** 'semeri bağlamaya yarayan enli kuşak, kalan; kement' (DS IX-3347); **Az.Tü. örken** 'binek hayvanlarının üzerindeki çulu sıkıca bağlamak için bir tarafında ağaçtan yapılmış çengel, çatalı olan uzun ip' (Altaylı II, 946); **Trkm.Tü. örk** 'ip, bağ' (TrkmÇSl. 507).

üğürmük; 'deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne' anlamındadır (Atalay I, 507; Dankoff-Kelly 253) <*ügrümük < ügri-mük 'sallanan şey' Bkz. EDPT: 115b; OTWF: 101. *Divân*'daki *tägirmäk* (EDPT: 486b) (hap.leg.) sözcüğüne Oġuzlar *üğürmäk* demişlerdir. Değişik anlamlarla Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *üğürmük* 'beşik ve salıncağın sallanma merkezi' (TS VI, 4059); *üğürmek*, (*üğürmek*, *üğülemek*) 'sallamak, ırgalamak' (TS VI, 4058) şeklinde yer almaktadır. Yine günümüz Oġuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde değişik anlamlarda görülmektedir. **TTü. üğürm** 'is. astr. yer'in dönme ekseninin, yaptığı koni hareketi boyunca dalgalanması, nütasyon' (TüSl. II, 2306); **(TTü. aġ.) üğürmük ~ üğürmbeç** 'beşiğin üstünde örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol' (DS XI 4060) şeklinde görülmektedir.

2.2. Savaşçılıkla ilgili Eşya Adları:

kalkan; 'kalkan' anlamına gelmektedir. (Atalay I, 441; Dankoff-Kelly 221-2) <*kalkan 'kalkan' Bkz. EDPT: 621a, kalkan Osm. krm. kar. kalkan VEWT: 227a. Genel olarak Türk lehçelerinde ve Oġuz lehçelerinde *kalkan* demektir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *kalkan yapınmak* 'kalkanla siperlenmek' şeklinde yer almaktadır (TS IV, 2187). Günümüz Oġuz lehçelerinde *kalkan* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü. kalkan** 'oktan ve kılıçtan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık; toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları özel olarak yapılmış korumalık; *mec.* koruyucu (TüSl. II, 1171); (**TTü. ağ.**) *galkan (II)* ‘kalkan’ (DS VI-1902); **Az.Tü.** *galhan* ‘esk. kalkan, eskiden savaşlarda ok, mızrak, kılıç vs. silahlardan korunmak için kullanılan savunma aleti; siper’ (Altaylı I, 444); **Trkm.Tü.** *galkan* ‘kalkan’ (TrkmSl.137); **Gag.Tü.** *kalkan* ‘kalkan; manivela; kalkan balığı’(GagSl. 129).

kurman; ‘gedeleç, yay konan kap, yaylık’ anlamına gelmektedir (Atalay I, 444; Dankoff-Kelly 223) <*kurma:n ‘yay’ Bkz. EDPT: 660a. Sözcük, Oğuzca ve Kıpçakçada kullanılmıştır. Clauson, sözcük için ayrıca ‘*beline kuşağı bağla*’ demek olan *kurman* sözüden gelmiştir’ açıklamasını yapmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde sadece Azeri Türkçesinde yaşamaktadır. **Az.Tü.** *gurma* ‘kurulan, yaylı, zembereklı’ (Altaylı I, 578).

kurşun; ‘kurşun’ anlamına gelmektedir (Atalay I, 512, kurugjin; Dankoff-Kelly 256) <*korugj:n ‘kurşun’ Bkz. EDPT: 656b, kurgaşun < mo. qorgaljın (VEWT: 282b). *Dîvân*’da, *korugjin* ‘kurşun’ maddesi altında bu sözcük için “Oğuzlar sözcükten bir takım harfler atarak *kuşun* şeklinde söylemişlerdir” ifadesi yer alır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *kurşum* ‘kurşun’ (TS IV, 2741) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *kurşun* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *kurşun* ‘atom numarası 82, atom ağırlığı, 207,21, yoğunluğu 11,3 olan, 327,4 °C de eriyen, yumuşak ve bükülgen, mavimtrak esmer renkte bir element; tüfek, tabanca gibi hafif ateşli silahlarda kullanılan mermi, kurşundan yapılmış’ (TüSl. II,1412); **Az.Tü.** *gurğuşun* ‘mavimsi gri renkli, yumuşak, dayanıksız, kimyevî etkilere karşı dayanıklı ve ağır bir madde; tüfek, tabanca mermisi; *mec.* çok ağır anlamında’ (Altaylı I, 577); **Trkm.Tü.** *gurşun* ‘kurşun’ (TrkmÇSl. 311).

tämürgän; ‘ok temreni’ anlamına gelmektedir (Atalay I, 522; Dankoff-Kelly 260) <*temür+ge:n Bkz. EDPT: 509b. Sözcük, *tämür* sözcüğünün bir türevidir, aynı anlamdaki *tämürän* sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. *Dîvân*’da Oğuzca kaydedilen *tämürgän* sözcüğünün tarihî ve günümüz alanda tanığı bulunamamıştır. Ancak ‘ok temreni’ için *tämürän* sözcüğü Oğuz sahasında kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *demren (temren)* ‘okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası’ (TS II, 1073) şeklinde görülmektedir. Oğuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde yer almaktadır. **TTü.** *temren* ‘ok, kargı’ gibi şeylerin ucundaki sivri demir’ (TüSl. II, 2187).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.3. Demircilikle ilgili Eşya Adları:

çäkük; 'çekiç' (Atalay II, 287; Dankoff-Kelly 409 çäkäk) <*çäkük Bkz. EDPT: 415a (hap.leg.) çek- fiiliyle alakalı olabileceği gibi Farsça çäküş ile de aynı kökten olabilir. *çäkük (VEWT: 103b) Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde çekük 'çekiç' şeklinde yer almaktadır (TS II, 852, DS III: 1116). Günümüz Oğuz lehçelerinde çekik ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** çekik 'çivi çakmak, madenleri dövmek gibi işlerde kullanılan ve bir sapla döverek bir maden bölümünden yapılmış araç; yaklaşık 1.20 m uzunluğundaki madeni tele bağlı ve ağırlığı 7.257 kg olan gülle' (TüSl. I, 450); (**TTü. aġ.**) çeküg 'çekiç' (DS III-1116); **Az.Tü.** çekic 'bir tarafı düz diğer tarafı çatal veya başka şekilde olup çakmağa, çivi çekmeğe vs. yarayan metal alet; öz.ter. soğuk metalleri işlemede kullanılan pres; atletizm yarışmasında döndürüp fırlatılan saplı demir küre' (Altaylı I, 196); **Trkm.Tü.** çekik 'çekiç' (TrkmÇSl. 115); **Gag.Tü.** çekik 'çekiç'(GagSl. 54).

2.4. Müzik Aletleri:

tümrük; 'davul, def' anlamına gelmektedir (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240 (Oğuzca kayıt yok) <*tümüg 'tomborin ve benzeri' Bkz. EDPT: 509a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde dümrü 'davul, def' (TS I 228) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşamaktadır. **TTü.** (**TTü. aġ.**) dümrük 'silindir biçiminde olan şey' (DS IV-1629).

2.5. Eşya-Giyim-Kuşam -vs. Adları:

bärçäm; 'alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge almak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu' anlamına gelmektedir. *Divân*'da beçkem olarak verilmiş sözcük Oğuzca'da bärçäm olarak geçmektedir (Atalay I, 483 (perçem)); (Dankoff-Kelly 242-3) <*beçkem (~ peçkem) / berçem (~ perçem) 'atın kuyruğu' =>perçem (parçam) Pe. Bkz. EDPT: 295a, TMEN: 840. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte, günümüz Oğuz lehçelerinden Türkmen Türçesi ve Azerbaycan Türkçesi dışında, sözcük perçem ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** perçem 'başlarını tıraş edenlerin tepede bıraktıkları saç tutamı; yele; kâkul' (TüSl. II, 1789); (**TTü. aġ.**) perçem (I) 'asmaların ince ve çabuk kırılabilen kökleri; mısır püskülü' (DS IX-3428); perçem (III) 'sığır derisinin kafa tarafı' (DS IX-3428); **Gag.Tü.** perçan 'perçem'(kâkul)' (GagSl. 195).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

bart; ‘su içilen bardak’ anlamına gelmektedir. (Atalay I, 341, Dankoff-Kelly 172) <*bart ‘bardak’ Bkz. EDPT: 358a; ‘bardak’ Osm. krm. bardak VEWT: 64a. Tarihî alanda *Dîvân* dışında tanıklanamamıştır. OT metinlerinde muhtemelen küçültme eki olan -ak ile *bartak* şekliyle geçer. (TS. I, 400). Günümüz Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesi dışında, *bardak* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *bardak* ‘su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap; bir bardağın alacağı miktar; (bazı bölgelerde) toprak testi’ (TüSl. I, 219); (**TTü. ağ.**) *bardak* (I) ‘toprak testi, küçük testi; camdan yapılmış su testisi; toprak, cam veya madenden yapılmış ibrik; sürahi; toprak çömlek, toprak kavanoz; kiremit; killi arazide olan yarıntılar; sazlık, bataklık’ (DS II- 528); **Az.Tü.** *bardağ* ‘su, şerbet vs. şeyleri içmek için kullanılan cam, kristal veya madenden yapılan kalıplı veya kulpsuz kap, maşrapa, küçük testi’ (Altaylı I, 91); **Gag.Tü.** *bardak* ‘bardak’ (GagSl. 29).

başmak; Oğuzca ve Kıpçakça ‘pabuç’ anlamına gelmektedir. (Atalay I, 466; Dankoff-Kelly 235) <*ba-ş-mak ‘ayakkabı’ Bkz. EDPT: 382b, OTWF: 110, VEWT: 65a. *Dîvân*’da sözcük Çiğillerde *başak* ‘(Çiğilce) papuç’ şeklinde yer almaktadır. Oğuzlar ve Kıpçaklar sözcüğe /m/ getirerek *başmak* şeklinde söylemişlerdir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *başmak~paşmak* şeklinde geçer (TS I, 448). Günümüz Oğuz lehçelerinde *başmak* şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *başmak* ‘ayakkabı, paşmak’ (TüSl. I, 240); (**TTü. ağ.**) *başmak* (I) ‘ayakkabı; takunya; terlik’ (DS II-564), **Az.Tü.** *başmağ* ‘üstü kapalı, arka tarafı ve pençesinin yarısı açık olan kadın veya erkek ayakkabısı; ayakkabı’ (Altaylı I, 103); **Trkm.Tü.** *başmak* ‘pes ökjeli eniljek ayakgap’ (TrkmSl. 82); **Gag.Tü.** *başmak* ‘ayakkabı, çizme’ (GagSl. 30).

büküm (büküm etük); ‘kadın pabucu’ anlamına gelmektedir (Atalay I, 395; Dankoff-Kelly 83) <*bük-üm ‘çile, yün gibi yumuşak şey, kısa saç’ Bkz. EDPT: 327b + etük (EDPT: 50b), *büküm etük* sözcüğü Oğuzca olarak geçmektedir. Sözcük, başka Türkler tarafından *b>m* değişimi ile *mükim* şeklinde kullanılmaktadır. Sözcük öz Türkçe değildir ve Kıpçaklar tarafından kullanılmıştır, modern anlamda *Dîvân*’daki şekliyle yer almamaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *büküm* şeklinde ‘bükülme izi’ anlamıyla geçer (TS. I, 740). Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi hariç *büküm* şeklinde farklı anlamda yer almaktadır. **TTü.** *büküm* ‘bükme işi, bir şeyin bükülmüş yeri, kat, kıvrım, (iplik, yün vb için) bir defada eğrilmiş ip miktarı’ (TüSl. I, 366); (**TTü. ağ.**) *büküm* ‘yufkanın dört köşe olarak dürülüş şekli; kat, katmer’ (DS II-819); **Az.Tü.** *büküm* ‘elbisenin vs.’nin katlanmış yeri; tomar, rulo yapma,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

bükme tarzı; kâğıt vs.'ye sarınmış şey; bir büküm şeklinde: bükülmüş, katlanmış biraz şey; kırıksıklık (alındaki vs.) (Altaylı I, 161).

cincü; 'inci' (Atalay I, 417, III, 30; Dankoff-Kelly 457) <*yinçü 'inci' <Çin. Bkz. EDPT: 944b. Kâşgarlı, Türkçe sözcüğü y-sesinin Oġuzlar ve Kıpçaklar tarafından c- sesine çevrildiğini belirtmiştir. Türkçe *yinçü*, XI. yüzyıl Oġuzcasında *cincü* şeklinde kayıtlıdır. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi hariç, *inci* şeklinde geçmektedir. **TTü.** *inci* 'istiridyе gibi bazı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluşan, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi; yanlışığı sebebiyle gülünç olan söz ve cümle; incilerden oluşan takı' (TüSl. I, 1082); **Az.Tü.** *inci* 'istiridyе ve midye cinsinden bazı deniz hayvanlarının içinden çıkan, parlak ve yuvarlak, ziynet eşyası olarak kullanılan sedef maddesi; bu maddeden yapılmış kıymetli süs eşyası; *mec.* çok kıymetli şey için kullanılır; *mec.* benzetmelerde saflık, temizlik, parlaklık anlamında kullanılır; aynı manada dişler için kullanılır' (Altaylı II, 697).

çaşır; 'çadır' anlamına gelmektedir. *Divān*'da ayrıca *çātır* ~ *çaşır* şekilleri de geçmektedir. Kâşgarlı Oġuzların *çaşır* sözcüğüne *çaşır* dediklerini kaydetmiştir (Atalay I, 406 (çaşır); Dankoff-Kelly 204) <*çāçır (ça:tır) 'büyük şemsiye' Bkz. EDPT: 403b, TMEN: 1042, Tekin:1995, 172. Clauson, sözcüğün Sanskrit *chattra* 'a (royal) umbrella' sözcüğünden alıntılama olduğunu ve bugünkü anlamıyla Türkçeye bir İranî dil aracılığıyla girmiş olabileceğini belirtir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *çadır*(*dutmak*) (TS II, 782); şeklindedir. Sözcük, günümüz Oġuz lehçelerinde *çadır* şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *çadır* 'keçe, deri, kıl dokuma veya sık dokunmuş kalın bezden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir, barınak, çerge, oba, otağ; gölgelik olarak kullanılan tente veya şemsiye' (TüSl. I, 420); (**TTü. ağ.**) *çadır* (I) 'şemsiye' (DS III-1032); *çadır*(II) 'kefen; yorgan çarşafı; kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarşaf' (DS III-1032); **Az.Tü.** *çadır* 'kalın bezden, keçe veya deriden yapılan su geçirmeyen geçici barınak' (Altaylı I, 188); **Trkm.Tü.** *çadır* (*ça:dır*) 'ıgaldan, elden, günden garanmak için galın brezentden tutulgan bağtlayın jay' (TrkmSl. 733); **TrkmÇ.Tü.** *çadır* 'çadır' (106); **Gag.Tü.** *çadır* 'çadır' (GagSl. 49).

çanak; 'çanak' anlamına gelmektedir (Atalay I, 381, Dankoff-Kelly 192) <*çanak 'içi boş, konik nesne' Bkz. EDPT: 425b; çanak 'çanak' Tekin: 1995, 172. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *çanacuk* 'çanakçık' (TS II, 821) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *çanak* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *çanak* 'toprak, metal vb.den

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

yapılmış yayvan, çukurca kap; çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların tümü; göz çukuru; çevresine göre alçakta bulunan ve genellikle geniş tekne biçiminde yer' (TüSl. I, 434); (**TTü. ağ.**) *çanah* 'sakı' (DS III-1067); *çanak (I)* 'dağ tepeleri üzerindeki oyluklar, çukurlar; güneşte sertleşmiş ıslak toprak' (DS III-1067); *çanak (II)* 'minare şerefesi' (DS III-1067); *çanak (III)* 'üç okkalık bir çeşit tahıl ölçüğü; fincan; ağaçtan ve madenden yapılmış kap' (DS III-1067); **Az.Tü.** *çanağ* 'ağaçtan oyularak yapılan bir kap; bir çanaklık ölçü birimi; araçlarda, üretimde kullanılmak üzere bir şey doldurmaya veya boşaltmaya yarayan kepçe; musluktan dökülen suların akıp gitmesi için alta yerleştirilen delikli leğen; gövde (gemi vs.'de); bazı hayvanların vücudunu örten sert kabuk' (kaplumbağa vs.'de); bazı telli müzik aletlerinin (tar, saz vs.) gövdesi; insan ve hayvan iskeletinin bir kısmı' (Altaylı I, 191); **Trkm.Tü.** *çanak (ça.nak)* 'ağaçtan oyulup yasalana, nahar iyilyen gap, kiçirek kersen' (TrkmSl. 738).

çömçü; 'çömçe, kepçe' anlamına gelmektedir (Atalay I, 417; Dankoff-Kelly 210) <*çömçe 'kepçe' => çamça Pe. Bkz. EDPT:422a. Sözcüğün Farsça *çamça*'dan alıntılama olduğu söylenmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *çömçe*, (*çomça*) 'kepçe' şeklinde yer almaktadır (TS II, 951). Günümüz Oğuz lehçelerinde Gagauz Türkçesi dışında *çömçe* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *çömçe* 'tahta kepçe' (TüSl. I, 502); (**TTü. ağ.**) *çömçe (I)* 'kepçe, büyük tahta kaşık; kaşık şekline getirilmiş yufka parçası' (DS III-1284); **Az.Tü.** *çömçe* 'ağaçtan yapılan kepçe, büyük kepçe' (Altaylı I, 213); **Trkm.Tü.** *çemçe* 'kaşık' (TrkmÇSl. 116).

idiş; 'kadeh' Yağma, Tohsı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi herşeye *idiş* denilmektedir (Atalay I, 61; Dankoff-Kelly 42) <*idiş 'kap, tas, tekne' Bkz. EDPT: 72a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde sözcük yer almamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde de görülmemektedir. Fakat Hakas, Tuva Kırgız ve Özbek Türkçelerinde sözcük yaşamaktadır.

käü; 'keçe' anlamına gelmektedir (Atalay III, 219; Dankoff-Kelly 541) <*keçe 'keçe' Bkz. EDPT: 694b, käçä VEWT: 245b. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *kiçe(kice)* 'keçe' şeklinde geçer (TS IV, 2550). Günümüz Oğuz lehçelerinde *keçe* ve türevleri şeklindedir. **TTü.** *keçe* 'yapağı veya keçi kılının dokunmadan, yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış olan' (TüSl. II, 1258); (**TTü. ağ.**) *kec (II)* 'keçi kollarının dibindeki ince, yumuşak kıllar' (DS VIII-2714); **Az.Tü.** *keçe* 'ıslatılarak dövülmek suretiyle yün ve kıldan elde edilen kalın ve kaba materyal; *mec. sıf.* taranmamış, birbirine geçmiş, birbirine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

yapışmış(saç.)' (Altaylı II, 748); **Trkm.Tü.** *keçe* 'keçe' (TrkmSl. 381); **Trkm.Tü.** *keçe* 'keçe' (TrkmÇSl. 399); **Gag.Tü.** *keca* 'keçe' (GagSl.142).

kärägü; 'Türkmenlerde 'çadır' demektir' (Atalay I, 447; Dankoff-Kelly 225) <*kere:kü 'odundan yapılmış kafes' Bkz. EDPT: 744a, TMEN: 1629. Türkmenlerce 'çadır' göçebelere 'kışlık ev' anlamına gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamakla birlikte günümüz Oġuz lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesinde (**TTü. ağ.**) *kereki(kereke)* 'aba; yünden ve pamuktan yapılan hırka, ceket' şeklinde yer almaktadır (DS VIII-2753).

kerey; 'saç tıraş eden ustura' anlamına gelmektedir (Atalay III, 174); Dankoff-Kelly 521) <*kerey 'Hint-Avrupa dillerinden (Grek. Keiro "traş etmek") alıntı olmalı (EDPT: 748a). Bu sözcük Oġuzlar tarafından *yüligü* sözcüğü yerine kullanılmıştır. Sözcük Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme bir sözcüktür. Bu sözcük Eski Anadolu Türkçesi, OT metinlerinde ve günümüz Oġuz lehçelerinde yaşamamaktadır.

kova; 'kova' anlamına gelmektedir (Atalay III, 237; Dankoff-Kelly 549) <*kovğa 'kova' Bkz. EDPT: 583b, *kobğa VEWT: 273a. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *kova* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *kova* 'genellikle su veya sulu şeyleri içine koyup taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap; *argo.* futbolda çok gol yiyen kaleci veya takım' (TüSl. II, 1370); **Trkm.Tü.** *gova* 'gap' (TrkmSl. 173); **TrkmÇ.Tü.** *gova* 'kova, kuyudan su almak için yapılmış deri kova.' (TrkmÇSl. 284).

köpün; 'deve hamudunun altına konulan çul ve çula benzer şeyler' anlamına gelmektedir (Atalay I, 404 küben; Dankoff-Kelly 203, Oġuzca kaydı yok) <*köben (?köpen) Bkz. EDPT: 689b. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde rastlanmamaktadır. Günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *köpen* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** (**TTü. ağ.**) *köpen (I)* 'deve çulu; kıldan dokunmuş çul, kaba yünden yapılmış giysi; uzun tüylü halı; adi dokunmuş kumaş, kaba kumaş; yamaç ya da yamalı giysi, paçavra, eski bez; çocuk bezi, kundak bezi; beşik üstüne konan örtü' (DS VIII-2960); *köpen (II)* 'minder' (DS VIII-2960); **Az.Tü.** *köbe* 'a felt rug' (RSI. II 1315); Bkz. **Leb. Sag.** *köbön* 'feather bed' (RSI. II 1316)

saht; 'eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenen altın, gümüş' anlamına gelmektedir (Atalay I, 107; Dankoff-Kelly 66)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

<*saxt 'kap, maden' sāxt Pe. Bkz. EDPT: 806a. Clauson, sözcüğün Farsçadan (stirrup leather, horse armour, saddle and bridle ornament and other artifacts like vessel, pot.) şeklinde geldiğini söyler. saxt (oğuz) VEWT: 394b. Aynı anlamda olan *üstem* sözcüğüne Oğuzlar *saht* derler. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi, OT ve günümüz Oğuz lehçelerinde yaşamamaktadır.

süyük; 'su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı' anlamına gelmektedir (Atalay III, 367; Dankoff-Kelly 604) <*sāñäk 'ağaçtan ya da topraktan yapılan su kabı' Bkz. EDPT: 838a. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *señek* 'ağaçtan veya topraktan yapılmış su kabı, desti' (TS V, 3384) şeklinde yer almaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *senek* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** *senek* 'çam ağacından yapılmış su testisi' (TüSl. II, 1940); (**TTü. ağ.**) *senek (I)* 'çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi; toprak su testisi, küp; bakır güğüm' (DS X-3581); **Az.Tü.** *seheng* 'kilden yapıp pişirilmiş su testisi, güyüm' (Altaylı II,1025).

sıdırım; 'sırım, kayış' anlamına gelmektedir (Atalay I, 485; Dankoff-Kelly243) <*sıdır-ım 'uzun ve dar parça sıırım' Bkz. EDPT: 802a; OTWF: 29. *Dîvân*'da sözcük Oğuzca *đ*'li olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *sırınmak* 'sırımla dikilmek, sağlamca dikilmek' (TS V, 3460); *sırımak* 'sağlamca dikmek' (TS V, 3460) şeklinde görülmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *sırım* ve türevleri şeklinde görülmektedir. **TTü.** *sırım* 'bazı işlerde sicim yerine kullanılmak için sicim kalınlığında, ince ve uzun, esnek deri parçası' (TüSl. II, 1972); (**TTü. ağ.**) *sırım (III)* kağnı dingili (DS X-3616); **Az.Tü.** *sırımag* 'içine yün veya pamuk konan mitile kaba dikiş atmak; *mec.* zorla veya kandırarak bir şeyi kabul ettirmek' (Altaylı II, 1042).

sındu; 'sındı, makas' anlamına gelmektedir (Atalay I, 418; Dankoff-Kelly 210-1) <*sındu 'makas' Bkz. EDPT: 836b, sında VEWT: 417b. Clauson'a göre sözcüğün alıntı olma olasılığı yüksektir. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *sındı (sındu)* 'makas' (TS V, 3434) <sin- fiiliyle oluşmuştur. (TES 364) ve (hlk. kısaltmasıyla TS II 1967) "makas" anlamıyla yaşamaktadır. Günümüz Oğuz lehçelerinde Azerbaycan Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *sındı* şeklinde görülmektedir. **TTü.** *sındı* 'makas' (TüSl. II, 1967); (**TTü. ağ.**) *sındı* ve türevleri (*sındı, sındır, sındu, sundu* vb.) (DS IX 3610); (**TTü. ağ.**) *sındı* 'makas' (DS X-3610); **Trkm.Tü.** *sındı* 'büyük makas'(TrkmSl. 576).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

türinçäk; 'iki parçadan yapılan kadın elbisesi' anlamına gelmektedir (Atalay I, 510; Dankoff-Kelly 254) <*tärinçäk 'pelerin, manto' Bkz. EDPT: 552b. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde, günümüz Oġuz lehçelerinde yer almamaktadır.

tuġraġ; 'tuġra, hakanın mührü, buyrultusu' anlamına gelmektedir (Atalay I, 462; Dankoff-Kelly 232) <*tuġra:ġ 'kişiyeye ait el imzası' Bkz. EDPT: 471b. *Divān*'da Oġuzca kaydı ile verilen bu sözcüğün aslı bilinmemektedir ve Türklerin de bu sözcüğü bilmediği belirtilmiştir (Atalay I, 462). Sözcük, Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde görülmemektedir. Günümüz Oġuz lehçelerinde Türkmen Türkçesi ve Gagauz Türkçesi dışında *tuġra* şeklinde görülmektedir. **TTü.** *tuġra* 'Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret; metal paranın resimli yanı, tura' (TüSl. II, 2250); **Az.Tü.** *tuġra* 'devlet nişanı; padişah fermanı; hükümdarın adı veya lakabını gösteren nişan' (Altaylı II, 1153).

2.5. İnançlara Dayalı Eşyalar:

bitig; 'muska' anlamına gelmektedir (Atalay I, 384; Dankoff-Kelly 193) <*biti-g 'yazı, mektup, kitap' Bkz. EDPT: 303a, OTWF: 184, *bitig* sözcüğü için temel anlamları olan 'kitap, yazma, belge' *Divān*'da ayrı madde başı olarak geçmektedir. Sadece 'muska' anlamı için Oġuzca kaydı konulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi ve OT metinlerinde *biti-bitik* şeklinde geçer (TS. I, 615 – 617-619). Günümüz Oġuz lehçelerinden Gagauz Türkçesi dışında *biti* ve türevleri şeklinde yaşamaktadır. **TTü.** (**TTü. aġ.**) *biti(I)* 'defter; mektup; kitap; forma, kitap parçası; muska; vesika, vekâletname, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere' (DS II- 710); *biti (II)* 'yazman' (DS II-710); **Az.Tü.** *bitik* 'mektup, kağıt, üzerine dua ayetleri yazılı kağıt parçası' (Altaylı I, 139); **TrkmÇ.Tü.** *bitik* 'yara izi, yara yeri' (TrkmÇSl. 75).

3. Sonuç:

Oġuzlar, X. yüzyılda Hazar denizi ile Seyhun nehrinin orta yatakları arasındaki sahada yaşamış, Karahanlı devleti dışında da siyasî olarak etkili Türk boylarındandır. Kâşgarlı, Oġuzların yirmi iki bölük olduklarını ve her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti olduğunu belirtmektedir.

Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olan Oġuzların eşya söz varlığında da bu durum gözlemlenmektedir: *keçe, köpçük, sıdrım, saht, berçem, örge, ügürmek* gibi pek çok nesne adı hayvancılıkla uğraşan bir toplumun izlerini taşımaktadır. Koyun, deve, at yetiştiriciliği yapan Oġuzların söz varlığındaki hayvancılıkla ilgili adlar, Kâşgarlı'nın da dikkatini çekmiş ve bunları Eski Türk yazı dili

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

sözvarlığından farklı olarak kaydetmiştir. Bunların dışında göçer hareketlilik içinde ve sürekli boylar arasında yaşanan mücadelelerin sonucu olarak da savaş terminolojisine ait sözcükler de *DLT*'de sıkça görülmektedir. Kâşgarlı'nın Oğuzca kaydıyla verdiği sözcüklerin konularına göre de çeşitlendiği söylenmelidir.

Oğuzlar, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmiş bir toplumdur.

Tarihten bugüne uzanan süreçte Türkçe son derece zengin bir söz varlığına sahip olmuştur. Sözcük türetme açısından işlek bir ek yapısına sahiptir. *DLT* Türkçenin bu zengin yönünü yansıtan bir eser olduğu gibi burada incelenen eşya adları da bu özelliği desteklemektedir. İncelenen terimlerin büyük bir kısmı bugün Çağdaş Oğuz lehçelerinde yaşamaktadır. Bu ilgi çekici dil malzemesi, bugün Türkçedeki yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma ve türetme noktasında tarihî söz varlığına da başvurulabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

KISALTMALAR

ADİL: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati*, c.1-4, Bakı, 1966-1987.

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1993.

EDPT: CLAUSON Sir G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford. 1972.

GagSl.: Doğru Abdülmecit-Kaynak İsmail (1991), *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

Hts.: M. Th. Houstma (1894), *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Nach Leidener Handschrift, Leiden.

IM.: Battal A.(1934), *İbnü- Mühennâ lûgati*, İstanbul.

mtü.: Mitteltürkisch, gew. nach Brockelmann C. (1928), *Mitteltürkischer Wortschatz, nach Maḥmūd al-Kāşgarī, lûgat at- Turk*, Budapest-Leipzig 1928.

OT: Osmanlı Türkçesi.

OTWF: ERDAL M., *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, C. I-II, Wiesbaden, 1991.

TES: EREN Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- TMEN: DOERFER G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 4 c., Wiesbaden, 1963-75.
- TrkmÇ.Tü: *Türkmence- Türkçe Sözlük*, (Haz. T. Talat, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker) Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara, 1995.
- TrkmDS: *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, (Haz. M. Ya. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev vd.) Aşgabat, 1962.
- TrkmRSl.: Baskakov, N.A., Karneva, B. A., Hamzaeva, N.Ya., *Türkmensko-Russkiy Slovar*, Moskva. 1968.
- TS: Tarama Sözlüğü, 6 c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1963-1972.
- TüSl.: Parlatır, İ., Gözaydın, N., Zülfikar, H., *Türkçe Sözlük*, 2c., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara. 1998.
- VEWT: RÄSÄNEN, M., *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doġan (1996), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara.
- AKSAN, Doġan (1999), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara.
- ATALAY, Besim (1985-1986), *Divanü Luġati-it-Türk Tercümesi*, C. I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- DANKOFF, Robert; KELLY James (1982-1985), *Maḥmūd el-Kāşġarī, Türk Şiveleri Lüġati (Dīvānū Luġāt-it-Türk)*, 1-2-3, Harvard Üniversitesi Basımevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1988), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüġat*, Ankara.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- GABAIN, A.Von.(1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara.
- KARAHAN, Akartürk (2009), *Dīvānu Luġāti 't-Türk'e Göre XI. yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Dili) Anabilim Dalı, Doktora Tezi (basılmamış).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi (Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri 28-30 Mayıs 2008), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1972), “Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, *Türk Dili, Divanu Lugati't-Türk Özel Sayısı, Ekim*, S. 241-253.
- KORKMAZ, Zeynep (1973-4), “XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 41-48.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2008), *Dīvānū Lugāti't-Türk Grameri-I İsim*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- ÖLMEZ, Mehmet (1998), *Etimoloji Sözlükleri*, Kebikeç, S. 175-184.
- ÖLMEZ, Mehmet-TEKİN Talat (1999), *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul.
- ÖZYETGİN, Melek (2001), *Kitābu'l-İdrāk Li Lisāni'l-Etrāk Fül: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Ankara.
- SÜMER, Faruk (1999), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Ankara.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TENİŞEV, E. R.(1988), *Sravnitel'no-istoričeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*, Morfolojiya, Moskva.
- TERES, Ersin (2006), *Dīvānu Lügat-it-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Söz varlığı Bakımından Karşılaştırılması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOPRAK, Funda (2003), “Divānū Lugati't-Türk'te ‘Kıpçakça’ Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Sözvarlığı İçindeki Yeri”, *Türkoloji Dergisi*, XVI. Cilt - 2. Sayı, s. 79-102.
- Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize 2008

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*